

sessiin, joka ilmenee myös tutkijan pohdinnassa. Johtopäätökset nousivat tutkimuksen tuloksista. Tutki- ja esittää tulostensa perusteella jatkokatutkimushaasteita. Tulosten perusteella olisi ehkä voinut löytyä myös rajatumpiakin jatkokatutkimusaiheita diakonisojen työn kehittämiseksi. Tutkimuksen suomenkielinen ja englanninkielinen tiivistelmä kuvaavat tutkimuksen tutkimusprosessin tiiviisti ja ymmärrettävästi.

Yhteenvedonomaaisesti totean, että väitöskirjan lähestymistapa ja käytetyt menetelmät sopivat ilmiön tutkimiseen. Tutkimusaineisto on kerätty kahdessa vaiheessa avoimia kysymyksiä sisältävällä kyselylomakkeella. Olen edellä esittänyt jonkun verran kritiikkiä joistakin tutkijan valinnoista, mutta kritiikki ei ole sen luontoista, että se vaikuttaisi väitöskirjan hyväksymiseen. Tutkimus tuo uutta, mielenkiintoista tietoa vähän tutkitulta alueelta.

SIRPA JANHONEN
PROF., OULU

MIKA NOKELAINEN
Vähemmistövaltiokirkon synty: Ortodoksisen kirkkokunnan ja valtion suhteiden muotoutuminen Suomessa 1917–1922. Diss. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 214. Helsinki 2010. 281 s.

Mika Nokelaisen väitöskirjan pääkysymys kuuluu, millaiseksi muotoutuivat Suomen ortodoksisen kirkkokunnan ja Suomen valtion suhteet vuodesta 1917 vuoteen 1922. Näiden suhteiden muotoutumista hän jäljittää tarkastelemalla neljää kirkon ja valtion suhteiden osatekijää: kirkkokunnan ylintä hallintoa, lainsäädäntöjärjestystä, kirkollista loutta ja uskonnonvapautta. Mainittuja osatekijöitä tutkimalla hän

selvittää, miten itsenäisen aseman ortodoksinen kirkkokunta Suomes- sa sai ja miten se vertautui luterilaisen kirkon asemaan. Nokelainen on kiinnostunut myös siitä, toimiko luterilainen kirkkolaki ortodokseja koskevien säädösten mallina. Tutkimuskohteeksi nousee siten sekä ortodoksisen kirkon asemaa määritelleen lainsäädännöllisen prosessin synty ja vaiheet että tämän prosessin lopputulokset.

Tutkimus kuuluu kirkkohistorian alaan. Tutkimuskohteena olevien säädösten kautta tutkimus liittyy myös suomalaiseen oikeushistoriaan. Tutkimuksella on lisäksi omat kiinnekohtansa poliittiseen historiaan ja hallintohistoriaan. Väitöskirjan tutkimuksen liittymäkohdat historian tutkimuksen kentässä ovat laajat, mutta tiettömään tai tienviittattomaan maastoon tekijän ei ole tarvinnut lähteä suunnistamaan. Venäjältä irtautuneen, veriseen sisällissotaan ajautuneen ja ensi askeleitaan itsenäisenä valtiona ottaneen Suomen vaiheita ja ratkaisuja on tarkasteltu runsaasti valtiolisessa ja poliittisessä historiassa, mutta myös sosiaalishistoriallisten ja kirkkohistoriallisten näkökulmien valossa.

Kirkkohistorian alalla Nokelainen liittyy valtion ja kirkon suhteiden sekä uskonnonvapautta koskevan tutkimuksen pitkään perinteeseen. Sitä ovat rakentaneet muun muassa Kauko Pirisen, Eino Murtorinteen, Kirsti Kenan, Mikko Reijosen, Aila Lauhan ja Juha Sepon tutkimukset ja artikkelit. Tutkimuksissa on tarkasteltu ennen kaikkea Suomen luterilaisen kirkon ja valtion suhteita, mutta myös laajemmin yleistä uskontopolitiikkaa. Tuorein tutkimus on Leena Sorsan väitöskirja, joka käsittelee Suomen luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkintoja uskonnonvapaudesta 1900-luvun puolivälin jälkeen.

Ortodoksien ja ortodoksisen kirkon aseman kehitys on tutkimuksellisesti jäänyt vähemmälle huomiolle, mutta ei suinkaan kartoittamatta. Nokelaisen tutkimusajankohdan kannalta merkittäväksi nousee

U. V. J. Setälän väitöskirja vuodelta 1966. Sen otsikkona oli *Kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan perustamiskysymys Suomen politiikassa 1917–1925*. Setälältä ilmestyi vuonna 1970 lisäksi teos *Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944*. Ortodoksien asemaan on kiinnittänyt huomiota lisäksi opetusministeriön historiaa kirjoittanut Veli-Matti Autio ja aihepiiriä ovat sivunneet myös Kirsti Kena ja Mikko Reijonen. Myös muita ortodoksista kirkkoa koskevia historiallisia tutkimuksia ja teoksia on ilmestynyt.

Nokelaisen tutkimuksellinen katse on siten suuntautunut jo aikaisemmin pöyhittyyn aihepiiriin. Usea tutkija on ennen häntä tarkastellut samaa tematiikkaa ja samoja säädöksiä: vuoden 1918 asetusta ortodoksisesta kirkkokunnasta, vuoden 1919 hallitusmuotoa ja vuoden 1922 uskonnonvapauslakia. Nokelaisen tutkimustilanne on tämän takia lähtökohdiltaan haastava, mutta ei kuitenkaan ennenkuulumaton. Siinä on omat etunsa ja haasteensa. Hänen on ollut mahdollista tukeutua tutkimuskirjallisuuteen ja käydä keskustelua muiden tutkijoiden tutkimusten kanssa. Toisaalta mielekkään oman tutkimusnäkökulman löytäminen sekä uusien löytöjen ja oivallusten esiin nostaminen on sitä vaativampaa mitä lähempänä samaa teemaa aiemmat tutkimukset ovat.

Nokelaisen tutkimus lähtee liikkeelle Venäjän maaliskuun 1917 valankumouksen vaikutuksista ja päättyy uskonnonvapauslain valmistumiseen 1922. Tutkimuksessa luterilainen kirkko on yhtäältä vertailuryhmä, jota vasten ortodoksisen kirkon suhde valtioon piiryy näkyviin. Toisaalta luterilainen kirkko saa intressiryhmän roolin.

Tekijä rekisteröi muun muassa ajanlaskukiiat, Venäjän ortodoksisen kirkon Suomen ortodokseja koskevat uudistuspyrkimykset ja Suomessa tehtyjen ratkaisujen jännitteisen suhteen yleisortodoksiin kaanoneihin. Varsinainen tutkimus ei kuitenkaan kohdistu näihin seikkoihin vaan tekijä pitäytyy or-

todokseja koskevan lainsäädännön kehityksen selvittämiseen. Ratkaisu on järkevä. Tehtyjä rajauksia ja tutkimustehtävään otetun neljän osatekijän valintaa olisi ollut kuitenkin tarpeen perustella enemmän. Samaten olisi ollut hyvä esitellä, miten suomalaisten venäjänkielisten venäjänmielisten ortodoksien näkökulmat on otettu huomioon lähdeaineiston painottuessa laajaan suomenkieliseen aineistoon.

Tekijä on käyttänyt paljon kirjallisuutta, jota hän arvioi asiallisesti ja oman työnsä näkökulmasta auki kirjoittaen. Esittelemättä kuitenkin jää, mikä on ollut keskeistä kirjallisuutta ajan yhteiskunnallisten ja/tai poliittisten tilanteiden hahmotamisessa.

Tekijä viittaa johdannossa kiinnostavasti käsitteeseen politiikan ”oikeudellistumisesta” ja esittää avoimesti oletuksensa ajan politiikan vaikutuksesta säädösten muotoiluun. Hän osoittaa kriittisyytensä toteamalla, ettei lainsäädännöllisiä muutoksia kuitenkaan tule lukea yksinomaan poliittisten tavoiteohjelmien tulokseksi vaan analyysissä on otettava huomioon myös lainsäädäntötekniisten ynnä muiden kaltaisten seikkojen vaikutus. Ajatusta politiikan ”oikeudellistumisesta” olisi vielä voinut kommentoida myöhemmin omien tutkimustulosten eli ortodokseja koskevan lainsäädännön muotoutumisen näkökulmasta. Ylipäätään tekijä olisi voinut nostaa esille tutkimuksensa oikeushistoriallisia ja poliittisen historian ulottuvuuksia. Toisin sanoen hän olisi voinut kertoa, mikä on hänen tutkimuksensa merkitys ja asema suhteessa mainittuihin historian osa-alueisiin. Työ on nyt totutulla tavalla kirkkohistoriallinen, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että tekijä ei määrittele kautta koko työn käyttämäänsä sanoja poliittinen/politiikka ja niiden eri johdannaisia, esimerkiksi kirkkopoliittikka, yleispoliittinen, uskontopoliittikka tai puoluepoliittikka. Oman tutkimuksen tarkempi profiloiminen olisi osaltaan auttanut myös ilmaisemaan sen, miksi valitun tutkimusteeman

tarkasteleminen on tutkimuksellisesti tarpeellista.

Tutkimuksen pääluvut etenevät kronologisesti. Pitkälle menneisyyteen, vuosiin 1671–1917, ulottuvalla johdantoluvulla II on oivaltava perustelu. Vuosina 1917–1922 tekijän mukaan saivat ratkaisunsa kysymykset, jotka olivat vaikeita edelliset 300 vuotta. Kyky pitkien linjojen ja vaikutussuhteiden näkemiseen ja esiin nostamiseen on ansiokasta.

Luvussa III Venäjän maaliskuun vallankumous antoi suomalaisille mahdollisuuden pyrkiä aiempaa suurempaan riippumattomuuteen ja siirtää keisarille kuulunutta valtaa Suomen senaatille. Tämä ja jäissä olleiden muiden muutosten liikkeelle lähtö saivat aikaan ortodoksistakin kirkkoa koskeneita lainsäädännöllisiä uudistuksia. Perustuslakikomitea, uskonnonvapauskomitea ja kirkon ja valtion eroa valmisteleva komitea määrättiin valmistelemaan niitä. Perustuslakikomitea ei halunnut muuttaa ortodoksien asemaa mitenkään. Jo autonomialta alkaneen kaksoishallinnon (hengellisissä asioissa riippuvuus Venäjän kirkosta, siviilihallinnossa Suomen lakien alaisia) suunniteltiin jatkuvan. Asenne muuttui, kun Suomi itsenäistyi Venäjästä. Uskonnonvapauskomitean ehdotukset takasivat rajoittamattoman uskonnonvapauden kaikille kansalaisille ja erityisaseman kahdelle uskonnolliselle yhteisölle, luterilaisille ja ortodokseille. Suunnitelmien mukaan muun muassa ortodoksien kirkosta eroaminen helpottuisi ja siviilivioliitto mahdollistuisi. Komitea tunnusti ortodoksien erityisaseman muihin uskonnollisiin vähemmistöihin nähden ja ortodoksien erityislainsäädännön tarpeellisuuden. Luostareiden ja sääntökuntien toimintaa ei haluttu rajoittaa.

Myös suomalaiset kansallismieliset ortodoksit halusivat muutoksia hiippakuntansa asemaan ja elämään. Senaatti nimitti papiston ja venäläisten koulujen asemaa Karjalassa selvittävän komitean, niin sanotun kirkolliskomitean, jonka jäseniksi senaatti nimitti vain kansallis-

mielisiä. Nämä kun halusivat tehdä Suomen hiippakunnasta sisäisissä asioissaan kirkolliskokousjohtoisen ja mahdollisimman itsenäisen. Tätä hiippakunnan venäläismieliset piispat ja papit vastustivat ankraasti. Hiippakuntakokous hyväksyi kirkolliskomitean ehdotukset, jotka tekivät hiippakunnasta sisäisissä asioissaan itsenäisen. Päätökset lähetettiin Venäjän kirkon vahvistettavaksi.

Luvussa IV käy ilmi, kuinka hallitus ryhtyi sisällissodan jälkeen eduskunnan valtuuttamana järjestämään ortodoksien kirkon asemaa. Kirkkoa koskeneet keisarillisen ajan asetukset kaksoishallinnon periaatteineen eivät soveltuneet itsenäisen Suomen aikaan. Tarkoituksena oli edesauttaa kirkon irtautumista Venäjästä, vaikka toisaalta ratkaisun ajateltiin olevan kirkon oma asia. Tavoitteet kytkeytyivät toiveisiin Itä-Karjalan alueiden liittämisestä Suomeen. Senaatti myönsi ortodoksikirkolle taloudellista tukea ja perusti väliaikaisen pappisseminaarin Sortavalaan. Senaatti jätti itselleen mahdollisuuden puuttua seminaarin toimintaan ja opetuksen sisältöön. Kansallismieliset ortodoksit toivoivat senaatin toimien vähentävän venäläisvaikutusta kirkossa.

Nokelainen osoittaa, etteivät sen enempää monarkistisen kuin tasavaltalaisen hallitusmuodon kannattajat suoneet lakiesityksissään ortodokseille erityisasemaa, luterilaisille kylläkin. Hän myös selvittää aiempaa tutkimusta täydentäen ja korjaten, miten sisällissodan jälkeen sekä ortodoksit että luterilaiset alkoivat yhä voimakkaammin äänenpainoin ajaa kirkkokunnan täyttämisen itsenäisyyttä kuultuaan Venäjän kirkon suunnitelmista lakkauttaa Suomen ortodoksien hiippakunta ja liittää ortodoksit Pietarin metropoliittakuntaan. Kirkolliskomitea ryhtyi vauhdilla laatimaan ortodokseja koskevia säännöksiä. Venäläismielinen piispa Serafim syrjäytettiin käytännössä valmistelusta. Senaatti vahvisti asetuksen Suomen kreikkalaiskatolisesta kirkkokun-

nasta marraskuussa 1918. Kirkkokunnan oikeusasema, järjestysmuoto, hallinto ja toiminnan suuntaviivat tulivat määritellyiksi.

Nokelainen erittelee asetusta ja vertailee sitä luterilaisen kirkon asemaan ansiokkaasti. Hän myös vastaa tässä kohdin alussa esittämiinsä kysymyksiin. Nokelaisen selvitys siitä, miksi ortodoksisen kirkkokunnan asema päätettiin ratkaista asetuksella, on osoitus hyvistä tutkijantaidoista. Kirkkokunta sai oikeuden itsenäisesti päättää hengellisistä ja kanonisista suhteistaan ja asioista, sen sijaan muissa asioissa ylin hallintovalta oli maan hallituksella ja kirkkokunnan toimielimillä. Tämä merkitsi luterilaisen ja ortodoksisen kirkkojen erilaisista asema suhteesta valtioon. Valtio sai mahdollisuuden vaikuttaa ortodoksisen kirkkokunnan asioihin ja toimintaan asetuksen säädöksiä muuttamalla, jopa vastoin ortodoksien tahtoa. Tätä vaikutusvaltaa valtiolla ei ollut luterilaisen kirkon suhteen. Tässä kohdin tekijällä olisi kuitenkin ollut varaa pohtia vielä huomattavasti enemmän, miksi näin kävi.

Luterilaisen kirkon edustajat, osa papistoa, tuomiokapitulit ja kirkolliskokous, tunnustivat Nokelaisen mukaan sisarkirkon erityisaseman, mutta vain suhteessa muihin uskonnollisiin vähemmistöihin. Kansallisen rakentumisen kannalta ortodoksisuutta ei pidetty tärkeänä. Yleisesti asennoitumista leimasi kriittisyys. Kirkolliskokous ehdotti uskonnonvapauslakiin lisäystä, jonka mukaan uusia luostareita ja sääntökuntia ei olisi voinut enää perustaa Suomeen. Nokelainen näkee pelon katolisen kirkon vaikutusvallan leviämisestä vaikuttaneen esitykseen, mutta huomauttaa samalla, ettei kirkolliskokouksella ollut mitään sitä vastaan, että kieltotulisi koskemaan myös ortodokseja. Nokelainen toteaa nasevasti, että luterilaiset hyväksyivät täydellisen uskonnonvapauden periaatteen, mutta monet vastustivat sitä siinä vaiheessa kun periaatetta alettiin soveltaa käytäntöön.

Pääluvussa V kuvataan, kuinka hallitusmuodon harvat uskontoon liittyvät ja vielä harvemmat ortodoksista kirkkoa koskevat maininnat syntyivät. Tarkastelu on tarkkaa, loogisesti etenevää ja uutta tietoa luovaa. Sosialistit ja eräät maalaisliittolaiset halusivat hallitusmuodon yhtäältä mahdollistavan eduskunnan puuttumisen uskonnollisten yhteisöjen asioihin, toisaalta he halusivat hallitusmuodon vaikenevan uskonnollisista yhteisöistä. Heidän yhteistyönsä tuloksena maininta luterilaisesta kirkosta kansan yleisenä kirkkona jätettiin pois. Hallitusmuodossa valtio julistautui uskonnollisesti puolueettomaksi. Siitä huolimatta luterilaisen kirkon asema säilyi samana.

Hallitusmuodon merkitystä ortodokseille Nokelainen arvioi kriittisemmin kuin edeltänyt tutkimus. Hänen mukaansa kirkon virkojen täyttämistä ja maassa olevia uskontokuntia koskevilla pykälillä perusteltu ortodoksisen kirkkokunnan valtiokirkkoasema ei ollut varma tai pysyvä. Hän perustelee käsitystään sillä, että kirkkokunnan perustamisasetus 1918, johon hallitusmuodossa viitattiin, antoi hallitukselle oikeuden muuttaa ortodoksien asemaa. Lisäperusteeksi Nokelainen esittää oikeusoppineiden käsityksen viittauksista ei-sitovina selvittävinä ilmaisuina.

Nokelainen tarkastelee myös vuoden 1918 kirkkokunta-asetuksen soveltamista. Asia kuuluu tutkimustehtävän piiriin, koska asetus jätti ortodoksien ratkaistavaksi monet sen asemaan vaikuttaneet asiat, kuten suhteen Venäjään – olkoonkin, että hallitus painosti itsenäistymisen suuntaan. Valtion ja kirkkokunnan suhteet muotoutuivat vielä asetuksen antamisen jälkeenkin. Kirkolliskokouksessa sekä venäläinen piispa Serafin kannattajineen että hieman yllättäen myös kansallismieliset ajattelivat 1918 asetuksesta huolimatta kirkkokunnan kuuluvan edelleen kaikin tavoin Venäjän kirkon yhteyteen kanonisten perusteiden takia. Kysymys kirkkokunnan kanonisesta

suhteesta ja asemasta muotoutui siten jännitteiseksi myös kirkkokunnan itsenäisyyden ja valtio-suhteen kannalta. Nokelainen kuvaa erilaiset ratkaisuyritykset aina laajan autonomisen aseman saamiseen Konstantinopolin ekumeenisen patriarkaatin kanssa. Hallituksella oli erittäin merkittävä rooli lopputulokseen päätyemisessä.

Uskonnonvapauslain valmistuminen 1922 ei herättänyt ortodokseissa samanlaista kiinnostusta, koska erityisesti ajanlaskukiistat veivät huomion muualle. Uskonnonvapauslain ja sen liitelakien valmistelussa ortodokseja koskivat mm. kysymykset luostareista, valtion virassa toimimisen edellytyksistä, eri kirkkokuntiin kuuluneiden puolisoiden lapsen uskontokunnasta ja oikeudesta osallistua toisen kirkkokunnan asioiden käsitteilyyn. Merkittävin ero ehdotusten ja hyväksytyyn lain välillä oli, että lakiin lisättiin kieltö uusien luostarien ja sääntökuntien perustamisesta sekä luostariin kuuluvien Suomen kansalaisuudesta. Nokelainen ryhmittellee luostarikysymyksen puoluepoliittiset rintamalinjat. Tutkimustulokset-luku kokoaa työn keskeiset tulokset.

Mielikuvan tasolla lainsäädäntöä koskeva tutkimus ei aina herätä kovin suurta kiinnostusta. Mika Nokelainen on kuitenkin onnistunut kirjoittamaan lainsäädännön historiaan liittyvän tutkimuksen, joka etenee loogisesti ja kiinnostavasti huolimatta siitä, että paikoin tekstissä suorastaan vilisee laki- ja asetusviittauksia ja että paikoin on ollut välttämätöntä kuvata pikkutarkasti säädösesitysten moninaiset vaiheet ja muutokset. Lisää haasteita Nokelaiselle on tuonut se, että aiempien tutkimusten ansiosta kaikki keskeisimmät ortodoksisen kirkon asemaan liittyvät käänneet ja toimijat ovat tiedossa.

Kirjoittamiseen ja tutkimukseen suuntaamiseen liittyvistä haasteista Nokelainen on selvinnyt hyvin. Tämän lisäksi hän hallitsee historiallisen tutkimuksen tekemisen: tutkimus on asiallista, loogista, perus-

teltua ja muodostaa selvän sekä itsenäisen kokonaisuuden. Hän tekee itsenäisiä johtopäätöksiä, tuottaa uutta tietoa, täydentää ja korjaa vanhaa. Esimerkiksi kun muut tutkijat ovat olleet kiinnostuneita Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeisistä vallansiirtokysymyksistä, Nokelainen kaivaa asiaa koskevista lähteistä esille ortodokseja koskevaa tietoa korjaten aiempaa tutkimusta. Vastaavanlaisia kohtia löytyy työssä useita.

Aikeensa mukaisesti tekijä vertailee luterilaisten ja ortodoksien aseman muotoutumista. Tutkimuskysymyksiin saadaan vastauksia. Aikaisempaan tutkimukseen, erityisesti Setälän väitöskirjaan verrattuna, Nokelainen sitoo tapahtumat ja ratkaisut laajemmin Venäjän tapahtumiin ja Itä-Karjalan kysymykseen. Hänellä on uutta tietoa kirkolliskomitean toiminnasta. Hän tarkastelee myös perusteellisesti hallitusmuodon ja uskonnonvapauslain merkitystä ortodoksien näkökulmasta, mikä niin ikään tuo uutta aiempaan verrattuna.

Tekijä tuntee lähteensä, osoittaa kriittistä ja analyttistä tutkimusotetta ja on perehtynyt tarvittavaan tutkimuskirjallisuuteen. Tekijän tapa ilmaista suhteensa toisiin tutkijoihin on korrekti. Ajankuva ja tutkijan liikkuminen ajassa on uskottavaa. Johdannon rakentuminen osoittaa, että tekijällä on kyky nähdä ja nostaa esiin myös historian pitkiä linjoja ja vaikutussuhteita.

Tutkimus on yhtäältä suomalaisen lainsäädännön historian, erityisesti ortodokseja koskeneen uskontopoliittisten säädösten tarkastelua. Hallintohistorian kannalta tutkimus tarkentaa eri instituutioiden ja toimijoiden hallinnollisia rooleja, suhteita ja toimintaa. Kirkkohistorian näkökulmasta ortodoksien kirkon aseman muotoutuminen tulee tarkasteltua niin tyhjentävästi, että siihen tuskin on kenelläkään enää mitään lisättävää. Samalla kuva poliittisten puolueiden toimista uskontolainsäädännön syövereissä selvitetään. Nokelaisen tutkimus on merkittävä lisä Suomen ortodoksis-

ta kirkkoa koskevaan historiantutkimukseen.

Vaikka tutkimus on luotettava, ilmeikkäällä kielellä hyvin kirjoitettu ja nostaa uusia asioita, on kuitenkin todettava, että jotain jää vielä kaipaamaan. Yksi sellainen on laajempi tutkimuksellinen jännite, joka kantaisi nykyistä selvemmin koko työn kokonaisuutta. Syynsä lienee yhtäältä sillä, että tutkimustehtävänä oleva kysymys, millaiseksi ortodoksien ja valtion suhteet muotoutuivat, tekee työstä lähikohtaisesti hieman kuvailevan. Osaltaan asiaan vaikuttaa se, että aiempi tutkimus on jo paljastanut jutun juonen, toimijat ja aihepiiriin liittyviä jännitteitä, erityisesti kirkkokunnan kansallismielisten ja venäläisten keskinäisiä jännitteitä.

Tutkimuksellista jännitettä olisi vahvistanut työn kokonaisuuden hiominen. Työssä nyt olevaa tasokasta analyysiä olisi ollut mahdollista lisätä ja syventää. Useassa kohdassa olisi ollut eduksi pysähtyä pidemmäksi aikaa ja pohtia vielä enemmän, miksi kävi kuten kävi. Tästä yhtenä esimerkkinä on kysymys siitä, miksi ortodoksien kirkkokunnan asema määriteltiin asetuksella eikä kirkkolailta kuten luterilaisilla. Uskonnonvapauslakiasian etenemisessä olisi vielä ollut niin ikään napakoittamisen varaa.

Asioiden esittäminen vielä linjakkaammin valitun kysymyksenasettelun näkökulmasta olisi vahvistanut työn sisäistä dynamiikkaa. Silloin myös kaikki luvut ja niiden otsikoinnit olisivat vastanneet toisiaan ja kaikki esitetyt asiat olisivat suoraan palvelleet tutkimustehtävän selvittämistä. Nyt eräät luvut sisältävät joko otsikkoa enemmän asiaa (s. 91–94, Serafimin syrjäyttäminen epäonnistuu) tai niiden merkitys tutkimustehtävän kannalta ei käy ilmi (s. 127–130, ”Monarkiapropagandaa Karjalassa”). Työn mieltäminen ja selvempi kytkeminen myös oikeushistorian ja poliittisen historian kenttään olisi sekin kirkastanut otetta.

Teokseen on jäänyt joitain kauneusvirheitä, jotka eivät kuiten-

kaan merkittävässä määrin vaikuta työn kokonaisuuteen. Näistä muutama esimerkki. Kannen kuvatekstissä ”luterilainen tuomiokirkko” pitäisi olla Nikolainkirkko. Lähde-luettelossa Helsingin yliopiston kirjasto (HYK) pitäisi olla Kansalliskirjasto (KK). Viipurin hengellinen hallitus (s.81) pitäisi olla hengellinen konsistori ja sivulla 104 lokakuu 1918 tarkoittaa lokakuuta 1917. Edellä esitetystä kritiikistä huolimatta työ on kokonaisuutena tasokas tutkimus, jonka metodiikassa ja asiankäsitelyssä on myös kiitettäviä elementtejä.

MARJO-RIITTA ANTIKAINEN
DOS., KUOPIO

MARKO LAMBERG, ANU LAHTINEN & SUSANNA NIIRANEN (TOIM.)

Keskiajan avain. Helsinki:
SKS 2009. 571 s.

Keskiajan avain on massiivinen keskiajan historiantutkimuksen käsikirja, joka sivuaa monia muitakin humanistisia tutkimusaloja kuten teologiaa, filosofiaa, musiikkia, kirjallisuutta ja kielen tutkimusta. Johdannon lisäksi teoksessa on 34 lukuja ja talkoisiin on osallistunut 28 eri oppialoihin erikoistunutta (keskiajan)tutkijaa. Käsikirja johdattaa lukijansa keskiajan *tutkijan* todellisuuteen, *lähteiden* moninaisuuteen ja *eurooppalaisen kulttuurin* tutkimusnäkömiin. Se toimii myös siltona eri tieteenalojen välillä. Teoksen kieliasu on selkeä, yleistajuinen ja hyvää suomea. Toimittajat ovat tehneet työnsä erinomaisen hyvin.

Keskiajan avain etenee tutkimusaloittain, joita ei kuitenkaan tarkastella samalla sapluunalalla. Joissakin tutkimusaloissa päähuomio on laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa, toisissa ainoastaan Suomen keskiajan historiassa. Useimmiten perustellusti. Ta-